

**ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ - ТҮРІК
УНИВЕРСИТЕТІ**

СТОМАТОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТІ

ФУНДАМЕНТАЛДЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР КАФЕДРАСЫ

**6В10189 - «Стоматология» білім беру бағдарламасы
GZK 2282 «Ғылыми зерттеулерге кіріспе» пәні**

Лектор: PhD, аға оқытушы Нұрдинов Нұрсұлтан Сейсенбайұлы

№7 Лекция тақырыбы: Аралас зерттеулер және олардың әдіснамасы.

Лекцияның оқыту нәтижелері:

ПОН 2 - Кәсіби қызмет саласындағы ғылыми зерттеулердің перспективалық бағыттарын талдайды, зерттеу тақырыбы бойынша отандық және шетелдік тәжірибені қоса алғанда, жоспарланған зерттеудің ғылыми гипотезаларын, өзектілігі мен ғылыми жаңалығын негіздеуге машықтанады.

ПОН 3 - Зерттеу бағытын таңдауды және ғылыми зерттеу жұмыстарының кезеңдерін, теориялық және эксперименттік зерттеулер туралы білім қалыптастырады.

ПОН 4 - Ғылыми әдебиет түрлері, ғылыми ақпаратты іздеу принциптері, негізгі халықаралық электрондық деректер базасымен жұмыс істеу дағдыларын меңгереді.

Лекция оқудың тәртібі, оқыту әдістері мен түрлері: баяндау, пікір алмасу.

Сапалы (немесе квалитативті) зерттеу-бұл әртүрлі ғылыми зерттеулердің көп мөлшерін қамтитын ғылыми зерттеу түрі, әдістемелік тәсілдер жеке тұлғаның да, жалпы топтың да әлеуметтік шындығын түсінуге және сипаттауға бағытталған.

Зерттеушілер бұл ғылыми тәсілді адамдардың мінез-құлқын, сезімдерін, тәжірибесін, білімін, мотивтерін, құндылықтарын, топтық нормаларын, яғни өмірдің әлеуметтік жағының "өзегінде" не жатқанын зерттеу үшін қолданады.

Әр түрлі шетелдік авторлар сапалы зерттеулерді жіктеу мәселесіне әр түрлі көзқараспен қарайды. Улановский А. М., айқындық пен сенімділікті арттыру үшін нақты әдістерді, жалпы стратегияларды, бастапқы теорияларды және сапалы зерттеулердің нақты процедураларын ажыратуды ұсынды. Тиісінше оларға сапалы Әдістеменің өзіндік деңгейлері ұсынылды:

1) сапалы зерттеу теориялары – бұл зерттеудің нақты түрлеріне сүйенетін әртүрлі теориялар, бағыттар, дәстүрлер. Бұған мысал ретінде феноменология, герменевтика, нарратология, психобиография және т. б.;

2) сапалы зерттеу стратегиялары – бұл зерттеуді жүргізудің дизайны, принциптері және жалпы нысаны (феноменологиялық, герменевтикалық, нарративтік, өмірбаяндық және т. б.);

3) сапалы зерттеу әдістері-деректерді жинау әдістері (сұхбат, фокус-топ, бақылау, құжаттарды, мұрағат материалдарын талдау және т. б.);

4) сапалы зерттеу рәсімдері – бұл деректерді талдаудың тәсілдері мен кезеңдері (кодтау, санаттау, кластерлеу, топтастыру және т.б.).

Сапалық зерттеулердің сандық зерттеулерге қарағанда бірқатар артықшылықтары бар. Осындай артықшылықтардың бірі – зерттеуге қатысушыларға өз сөздерімен жауап беруге мүмкіндік беретін ашық сұрақтар (яғни жауап нұсқалары жоқ сұрақтар), ал зерттеушіге тек ауызша ғана емес, сонымен қатар вербалды емес қарым-қатынасты қабылдауға және жауап беруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, сапалы зерттеулер зерттелетін құбылыс туралы тереңірек мәліметтер алуға мүмкіндік береді, оны алу мүмкін емес сандық зерттеу әдістері.

1-кесте. Сапалық зерттеудің сандық зерттеуден айрықша сипаттамалары

Айрықша сипаттамасы	Сапалы зерттеу	Сандық зерттеу
Түсінік	Латын тілінен аударғанда "quale" қасиет, ерекшелік, ерекше белгі дегенді білдіреді	Латын тілінен аударғанда "quantum" мөлшер, үлесі, бөлігі дегенді білдіреді
Зерттеу жолы	Циркулярлы	Сызықты
Арналуы мен мақсаты	Зерттелетін (жағдай, процесс) түсінуге, тәжірибені, көзқарасты, қабылдауды сипаттауға мүмкіндік береді	Құбылыстың таралуын, инциденттілігін зерттеуге мүмкіндік береді, белгілер арасындағы байланыстардың болуын анықтайды
Гипотезаны тұжырымдау	Деректерді игеру барысында	Деректерді жинау басталғанға дейін
Зерттеушінің ұстанымы (позициясы)	Қатысушы	Сырттан бақылаушы
Зерттеудің іріктемесі	Кішкентай, кездейсоқ емес	Үлкен, репрезентативті

Деректерді жинау әдістері	Зерттеуші инструмент (құрал) ретінде (сұхбат, бақылау)	Тесттер, анкеталар
Сұрақтарды тұжырымдау	Ашық сұрақтар, жауап нұсқалары жоқ	Жабық сұрақтар, жауап нұсқалары бар
Деректер форматы	Мәтінді	Сандық
Зерттеу дизайннің икемділігі	Зерттеу дизайны барлық жұмыс бойы тұрақты емес (қатысушылардың жауаптары деректерді одан әрі жинау барысына әсер етуі мүмкін)	Зерттеу дизайны барлық жұмыс бойы тұрақты (қатысушылардың жауаптары деректерді одан әрі жинау барысына әсер етпейді)
Деректерді талдау	Индуктивті	Дедуктивті

1. Ұғымы

"Сапа" термині латынның "quale" сөзінен шыққан, ол қасиет, ерекшелік, қасиет дегенді білдіреді; сондықтан әдебиетте сапалы зерттеулердің тағы бір атауын табуға болады – біліктілік.

Латынның "quantum" сөзінен аударылған сандық зерттеулер үлесті, мөлшерді, бөлікті білдіреді.

2. Зерттеу жолы

Сапалы зерттеулердің дөңгелек жолы бар.

Сапалы зерттеуде ғалым проблеманы сипаттаудан және негізгі сұрақ пен жұмыс бағытын тұжырымдаудан бастайды; сонымен қатар, зерттеуге қатысушылардың өздері де, басқа да мүдделі тұлғалар (стейкхолдерлер) қатыса алады (мысалы, әйелдер өздерінің репродуктивті денсаулығын қалай қабылдайды және бұл мәселеде әйелдер консультациясының рөлі қандай?). Әрі қарай деректерді жинау (Бақылау, сұхбат немесе фокус-топ арқылы), талдау және алдын-ала гипотеза жасалады. Бұл алдын-ала гипотеза Көбінесе Жаңа проблемаға әкеледі, оны қайтадан оқып, түсіндіру керек және т. б. D. алдын-ала гипотезаны әзірлеу кезеңінен кейін, әдетте, баяндамалар мен жарияланымдар жасалады, бірақ зерттеулер мұнымен аяқталмайды.

Сандық зерттеулердің сызықтық жолы бар, яғни зерттеуші мәселені белгілейді – зерттеу гипотезасын алға тартады – деректерді жинайды – деректерді талдайды – алынған нәтижелерді ұсынады (зерттеу гипотезасын жоққа шығарады немесе растайды).

3. Мақсаты мен мақсаты

Сапалы зерттеулер зерттелетін құбылысты (тәжірибе, қабылдау, сезім, білім, мінез – құлық, топтық нормалар) сипаттауға немесе түсіндіруге, ал сандық-орташа, лобтарды салыстыруға, белгілер арасындағы қатынастарды іздеуге, сондай-ақ белгілі бір құбылыстың қауіп факторларын анықтауға бағытталған.

Мысал. Сапалы зерттеудің мақсаты-жүктілік кезінде әйелдерде темекі шегуден бас тартудың субъективті тәжірибесін сипаттау.

Сандық Зерттеудің мақсаты-никотинге тәуелді жүкті әйелдердің жеке ерекшеліктерін зерттеу.

4. Гипотезаны тұжырымдау

Сапалы зерттеулердегі Гипотеза, бұрын талқыланғандай, деректерді игеру барысында, атап айтқанда деректерді жинау және талдау процедурасынан кейін тұжырымдалады. Зерттеу гипотезасы алынған мәліметтер негізінде біртіндеп құрылып, өзгертілген кезде деректерді талдаудың бұл тәсілі "негізделген теория" (жер теориясы) деп аталады.

Сандық зерттеулерде зерттеу гипотезасы ғылыми-зерттеу жұмысының бүкіл процесін ұйымдастырады және бағыттайды, сондықтан оны зерттеуші деректерді жинау кезеңіне дейін ұсынады. Сапалы зерттеудегі зерттеу гипотезасының аналогы "зерттеу сұрағы" деп аталады, ол деректер жиналмас бұрын да тұжырымдалады. Зерттеу сұрағының тұжырымдамасы, әдетте, қандай сөздерден басталады? Қалай? Неліктен?

Мысал.

- Жүктілік кезінде әйелдерде темекі шегуден бас тарту тәжірибесі қандай?
- Кеш диагноз қойылған туберкулезбен ауыратын науқастар диспансерге қалай қарайды?
- Неліктен миокард инфарктісі диагнозы қойылған ер адамдар темекі шегуді жалғастырады?

Егер сандық зерттеуде зерттеуші оның гипотезасының расталғаны немесе расталмағаны туралы айтса, онда сапалық тұрғыдан ол зерттеу сұрағына жауап береді.

5. Зерттеушінің ұстанымы

Зерттеушінің сапалы зерттеудегі ұстанымы-қатысушы қатысушы, сандық жағынан-үшінші тарап бақылаушысы. Бұл сапалы зерттеуде зерттеуші ғылыми-зерттеу жұмысының ажырамас бөлігі болып табылады, ол жеке тұлғаға қатысады, "іштен" қарайды және эмпатикалық түсінікті қолданады; сандық түрде жеке отряд, бейтараптық және объективтілік қабылданады.

Кез-келген зерттеулердегі объективтілік ұғымы әрқашан салыстырмалы деп саналады. Зерттеуші қаншалықты ашық көзқарасқа ұмтылса да қосулы шындық, ол өзінің өмірлік тәжірибесінен, білімінен, кәсіби көзқарасынан немесе эмоционалды байланысынан мүлдем бас тарта алмайды. Әсіресе, бұл мәселе зерттеушінің далада ұзақ уақыт болуына байланысты сапалы зерттеуде көрінеді.

Сапалық зерттеулердегі "өріс" дегеніміз мәліметтер жиналатын орынды білдіреді; және сандық зерттеулерден айырмашылығы, бұл, әдетте, зерттеуге қатысушылардың табиғи өмір сүру жағдайлары. Деректерді жинау қай жерде жүргізілетініне байланысты болады және зерттеу нәтижесі. Сондықтан далаға кіру әрқашан еңбекқорлық пен шыдамдылықты қажет ететін ауыр жұмыс. Қажетті адамдармен байланыс орнату өте маңызды, яғни егер бақылау қолданылса, онда зерттеушіні топқа оның мүшесі ретінде енгізу қажет; егер терең сұхбат жүргізілсе, онда әлеуетті ақпарат берушілермен таныстыра алатын адам болғаны жөн және т. б.

Зерттеушінің позициясын, деректерді жинау орны мен мәнмәтінін түсіну және сипаттау және олардың алынған мәліметтерге және оларды талдауға әсері маңызды

сапалы зерттеу сипаттамасының компоненті және нәтижелердің жарамдылығын жақсарту (яғни зерттеу рефлексиясы). Мысалы, Денсаулық сақтау мамандары мен денсаулық сақтау мекемелерінде мәліметтер жинау пациенттердің айтқандарына айтарлықтай әсер етуі мүмкін, оларды әңгімелеу арқылы медициналық контекстке бағыттауы мүмкін.

6. Зерттеу іріктемесі

Сапалы зерттеулерде үлгі шағын және кездейсоқ емес, мақсатты (purposeful); сандық – үлкен және өкілді. Сандық зерттеулер тұжырымдаманы басшылыққа алады зерттеу гипотезасы негізінде есептелетін зерттеудің статистикалық қуаты және әдетте қатысушылар саны неғұрлым көп болса.

Сонымен қатар, іріктеменің қаншалықты өкілді болатындығы деректерді жалпылау мүмкіндігіне байланысты болады.

Сапалы зерттеулерде зерттеушінің өзі зерттеуге кімді қосу керектігін және деректерді жинауды қашан (қанша ақпарат берушіге) тоқтату туралы шешім қабылдайды; және ол оны деректерді жинау кезеңінде шешеді. Мұнда деректермен "қанықтыру" сәті маңызды (data saturation). Бұл дегеніміз, зерттеуші кейінгі қатысушылардың жаңа ақпарат әкелмейтінін түсінгенде, олар деректерді жинауды тоқтатады. Сапалы зерттеулердегі іріктеу әдетте кездейсоқ емес.

7. Деректерді жинау әдістері

Көбінесе сапалы зерттеудегі зерттеуші сұхбат, фокус-топ немесе бақылау кезінде деректерді жинаудың тікелей құралы болып табылады. Сандық зерттеуде зерттеуші тіпті өзі де тесттер мен сауалнамалар жүргізе алмайды, бірақ дайын дерекқорды немесе регистрлерді қолдана алады.

Сапалы зерттеулерде деректерді жинау әдісін таңдау не зерттелетініне және қандай тәсілге байланысты (кесте 2 және 3).

2-кесте. Зерттеу тақырыбына байланысты сапалы зерттеулерде деректерді жинау әдістері

Метод сбора данных	Предмет изучения
Интервью	Опыт, восприятие, потребность, установка, знание
Фокус-группа	Общественные нормы, правила, ценности
Наблюдение	Поведение

3-кесте. Тәсілге байланысты сапалы зерттеулерде деректерді жинау әдістері

Подход	Метод сбора данных
Нарративный	Документы, архивные материалы, полуструктурированное интервью, включенное наблюдение
Феноменологический	Интервью с 5–25 информантами

Этнографический	Включенное наблюдение, интервью, артефакты, документы
«Обоснованная теория»	Интервью с 20–30 информантами
Случай-контроль	Документы, видео-, аудиозаписи, интервью, наблюдение

8. Сұрақтарды тұжырымдау

Сапалы зерттеулерде сұрақтар ашық, жауап нұсқалары жоқ, сандық – жабық, жауап нұсқалары бар.

9. Деректер форматы

Сапалы зерттеулерде деректер мәтіндік айналымы түрінде, сандық – сандар түрінде жиналады. Осыған байланысты талдау барысында растау, мысалы, дәйексөздер сапалы зерттеулерде қызмет етеді; сандық зерттеулерде – өзгергіштік, лоб және т.б. өлшемдері бар орташа мәндер.

10. Зерттеу дизайнының икемділігі

Сапалы зерттеулердегі Зерттеу дизайны сандық зерттеулерге қарағанда бүкіл жұмыс барысында тұрақты емес, мұнда белгіленген хаттаманы сақтау өте маңызды. Егер сандық зерттеулерде зерттеу гипотезасы кенеттен өзгерсе, онда бұл ретроспективті талдау (post-hoc гипотезасын тестілеу) деп аталады, ол айтарлықтай кемшіліктерге ие және талдауда ескерілуі керек. Сапалы зерттеулерде гипотеза мен зерттеу дизайнын өзгерту қалыпты процесс болып табылады. Мәселен, мысалы, егер бастапқыда тек жартылай құрылымды сұхбат жоспарланған болса, бірақ деректерді жинау барысында фокус-топ немесе енгізілген бақылау өте пайдалы және қажет болатындығы анықталса, онда олар қосымша жүргізіледі.

11. Деректерді талдау

Сапалы зерттеулер бастапқы нүкте ретінде шындықтан басталады. Жиналған және талданған мәліметтерге сүйене отырып, зерттеуші алдын-ала теорияны дамытады. Сондықтан сапалылар индуктивті тәсілді қолдануға бейім. Сандық зерттеулер әдетте бар теорияға негізделген гипотезаны тұжырымдаудан басталады.

Деректерді талдау барысында Гипотеза тексеріледі, яғни расталады немесе қабылданбайды. Демек, бұл жерде дедуктивті тәсілді қолдану туралы айтылады. Сапалы зерттеулер кейде өлшеуге, қайта есептеуге және тексеруге болмайтын нәтижелердің жарамдылығы нашар деп сынға алынады. Дегенмен, сапалы зерттеулердегі жарамдылық басқа жолдармен қамтамасыз етіледі. Атап айтқанда, деректерді жинау және талдау әдістерін қолданудың орындылығы мен негізділігі, іріктеуді қалыптастыру, олардың зерттелетін мәселеге сәйкестігі, талдау, нәтижелер мен қорытындылардың реттілігі. Сонымен қатар, нәтижелердің жарамдылығын жақсартудың қосымша жолдары бар, сапалы зерттеу, мысалы, деректерді триангуляциялау (triangulation), зерттелетін тұлғалардың кері байланысы (participants validation, reciprocity), белгілі бір халықаралық критерийлерге сәйкес деректер есебі және стандарттар. Триангуляция дегеніміз-деректерді жинау мен талдаудың әртүрлі тәсілдерінің үйлесімі бір-біріне қайшы келмейді және құрылған гипотезаны растайды. Зерттелетін тұлғалардың кері байланысы деректерге негізделген теорияның осы деректерді берген адамдардың шындығын қаншалықты көрсететінін білуге мүмкіндік береді. Сапалы зерттеуді сипаттау критерийлерін қолдану нәтижелерді ұсынууды және оларды ғылыми журналдармен бағалауды біріздендіруге мүмкіндік береді.

Соңғы 20 жылда бір-бірін толықтыруға және бірегей нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік беретін аралас зерттеулер (mixed methods studies) деп аталатын сапалық және сандық зерттеулердің үйлесімі барған сайын танымал бола бастады. Деректерді жинау мен талдаудың сапалық және сандық әдістерінің жиынтығы әр түрлі модельдерде (кесте. 4).

Кесте 4

Сандық зерттеулердің сапалық зерттеулермен үйлесу моделі

(1) сапалы – САНДЫҚ	(2) САНДЫҚ – сапалы
(3) сандық – САПАЛЫ	(4) САПАЛЫ – сандық

(1) Шағын сапалы зерттеу үлкен сандық зерттеу жүргізер алдында пилоттық зерттеу ретінде орындалады (бұл сауалнаманы әзірлеуге көмектесуі мүмкін);

(2) Үлкен сандық зерттеу аурудың таралуы мен инциденттілігін зерттеу мақсатында жүргізіледі, мысалы АИТВ / ЖИТС. Содан кейін АИТВ оқиғасы мен таралуының себебін түсінуге көмектесетін шағын сапалы зерттеу жүргізіледі/ЖИТС өсуде;

(3) Шағын сандық зерттеу жүргізу кезінде қандай құбылысқа шоғырлану керектігін түсіну үшін, яғни зерттеу тақырыбын анықтау үшін шағын сандық зерттеу жүргізіледі;

(4) Үлкен сапалы зерттеу бір уақытта бірнеше факторларды анықтайды, содан кейін шағын сандық зерттеу олардың зерттелетін құбылысқа жеке немесе барлығы бірге әсер ететінін тексереді.

Осылайша, сапалы зерттеу-бұл өздігінен де, сандық зерттеумен де жүзеге асырылуы мүмкін Ғылыми зерттеудің түрі. Сапалы зерттеудің кемшіліктеріне қарамастан, ғылыми зерттеудің бұл түрі әлі де бірегей және сандық зерттеу әдістерімен қол жеткізілмейтін психология мен денсаулық сақтаудағы ғылыми мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Оқытудың техникалық құралдары: ноутбук, проектор.

Тапсырмалар (сұрақтар):

1. Гибридті зерттеуді алғаш рет кім ұсынды?
2. Аралас зерттеулердің «жағдай-бақылау» түрлі зерттеуден артықшылығы қандай?
3. Аралас зерттеудің ерекшелігі неде?
4. Аралас зерттеудің артықшылығын атаңыз.
5. Аралас зерттеудің кемшілігін атаңыз.

БӨЖ тапсырмалары: Зерттеулерінен алынған қорытындыларды сипаттау.

ОБӨЖ тапсырмалары: Аралас зерттеулер және олардың әдіснамасы.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

Негізгі әдебиеттер:

1. Клиникалық медицинадағы және қоғамдық денсаулық сақтауда ғылыми зерттеулердің негізгі түрлері: жоспарлау, іріктемені есептеу және мәліметтерді талдау. Оқу құралы. 2017. Г.О. Нускабаева, М.Б. Жунисова, К.Ж. Садыкова, А.М.Гржибовский.

2. Академиялық адалдық және ғылыми-зерттеу жұмысын жазу техникасы. Оқу-әдістемелік құрал. 2020. С.М. Сапина, Б.Б.Динаева.

Электронды ресурстар:

3.Жоғары мектеп педагогикасы. Оқу құралы. 2020. Қ.Қ. Шалғынбаева, Н.П. Албытова, Т.С.Сламбекова. https://elib.kz/ru/search/read_book/1026/